

Јелена С. Панић Мараш¹

Универзитет у Београду, Училишки факултет, Београд, Србија

МЕСТО САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ РОМАНА ЗА ДЕЦУ У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Апстракт: Рад се бави анализом актуелног програма за Српски језик намењен млађим разредима основне школе. Намера рада јесте да покаже како је роман као доминантан жанр у савременој српској књижевности за децу крајње маргинализован у првом циклусу образовања. Такво стање за последицу има продубљивање кризе читања код деце, као и читав низ последица на образовање.

Кључне речи: *савремени роман, млађи разреди основне школе, емисија, криза читања.*

Увод

Са продором технике и технологије у све сфере живота, и са измењеним друштвено-економским развојем и окружењем, уочава се да интересовање за читање код деце опада. Имајући у виду такво стање, а уважавајући и оне који говоре, не о кризи читања² него о кризи садржаја, овај рад има за циљ да укаже на потребу увођења романескног штива као оног које је најпотпуније, најсвеобухватније и напослетку најзахтевније. У том контексту пажња ће бити посвећена савременом српском роману за децу. Разлози за то су најпре у комуникативности савременог романескног штива са данашњим генерацијама деце тако и због способности романа да адресује проблеме и/или изазове актуелног контекста детињства.

Пратећи тренутне програме од првог до четвртог разреда основне школе уочавамо да се једино у четвртог разреда јављају савремени српски

1 jelena.panic@uf.bg.ac.rs

2 У вези са кризом читања видети темат часописа *Детињство*, број 4, 2009. године. <https://zmajevdecjeigre.org.rs/wp-content/uploads/2019/12/Detinstvo-4-2009..pdf>. Ту су и студије Љиљане Косијер *Криза читања међу основношколцима и модели ублажавања њених последица*, Нови Сад, Градска библиотека, 2017 и *Криза читања, комплексан педагошки, културолошки и општедруштвени проблем* Павла Илића, Оливере Гајић и Миланке Миљковић (Нови Сад, Градска библиотека, 2007) такође су посвећене овој проблематици.

аутори, и то један роман као обавезна лектира, а сви остали су допунски избор. Слично је и са романима уопште без обзира на то када су настали и да ли су их написали домаћи или светски аутори. Међутим, пре него што приступимо анализи програма ваља подсетити на важност и значај читања. С тим у вези драгоцен нам је текст *Зашићо наша будућности зависи од библиотеке, читања и маштарења* Нила Гејмена, истакнутог писца фантастике, омиљеног и код деце и старијих.

Гејмен развија идеју о читању као преображају, када читамо све се мења, па читање само по себи пружа задовољство али и развија емпатију (свет и људе гледате другим очима). Уверења смо да би се многи проблеми у школском контексту решили на овакав начин, а нека решења наводи и сам Гејмен. Да читање развија креативност овај истакнути аутор фантастике објашњава на примеру научне-фантастике и развоја програмерске индустрије, али исто тако скреће пажњу да са порастом технологије у британском друштву се уочава одсуство рачунских вештина и све мања и мања писменост код млађих нараштаја.

Развој романа у српској књижевности за децу текао је спорије и са мање модернистичких уплива, било у тематици или жанровском обликовању. Напоменимо да се модернистички импулси у књижевности за децу и младе јављају у доба авангардне стилске формације и првенствено су у вези са лирско-епским делима, да би се након Другог светског рата највећим делом испољавали у оквиру поезије. Од краја 20. века полако може да се прати доминација романа у односу на све остале жанрове књижевности за децу уз јасно оцртано наслеђе претходних периода и популарности романа о дружинама. У 21. веку почиње изразитије иновирање формалних карактеристика, иновирања тематике, игре са формом романа, наглашеним интермедиијалним елементима. Савремену српску књижевност одликује доминација индивидуалног јунака. Мушки ликови доминацију остварују у романима који у свом основном току приповедања имају фантастику (романи Иване Нешић и Уроша Петровића). Женски ликови имају превласт у романима са реалистичким оквиром приповедања, некој врсти стварносне прозе, па су махом исприповедани у 1. лицу (исповест, реминисценција, дневнички запис и сл.). Стереотипне категорије „књиге за дечаке“ и „књиге за девојчице“ према Марији Николајевој (2005) користе се да означе два јасно одвојена типа приче:

„**Књиге за дечаке**“: имају мушког протагонисту, радња се одвија у простору ван куће. Одрасли ликову су махом негативни, заплет епизодичан, усмереност ка акцији и авантурама, фокализација је најчешће спољашња.

„**Књиге за девојчице**“: имају женску јунакињу, приказан је простор у вези са кућним амбијентом, која је дата као сигуран простор. Ликови одраслих су позитивни, заплет линеаран, ликови су динамични, а фокализација је најчешће унутрашња.

Дело које је у лектури за 4. разред

Роман *О дуїмеџу и срећи* Јасминке Петровић је дело које је обавезна лектура у 4. разреду основне школе. Основна тема дела је дете са инвалидитетом у школском контексту. Настао је проширивањем истоимене приповетке Јасминке Петровић, а снимљен је и филм *Злојоње* (https://www.youtube.com/watch?v=yQf0Rs5_yaw) по мотивима овог романа. У роману се описује дечак Јован (10 година) који болује од церебралне парализе и његово другарство са девојчицом Милицом. Приказани су школа, школски систем, слика прихваћености / одбачености од стране вршњака. Јован је дат као пасиван јунак, а девојчица Милица као активна јунакиња. Супротно одликама које наводи Николајева, Јован је везан за кућни простор, док је Милица махом дата у простору ван куће. Читав роман је исприповедан из дечакове перспективе што утиче на наш читалачки доживљај. Милица и Јован долазе из различитих социо-економских средина. Јован има ситуиране родитеље и посвећену мајку, а Миличини родитељи се разводе и њено окружење је сиромашније.

Дела која су у лектури за 4. разред као допунски избори

Владимир из чудне њриче Гордане Тимотијевић је дело које је у лектури за 4. разред као допунски избор. Роман је на извештан начин захтевно штиво будући да се игра са формом романа уз обилато коришћење интермедиајалности, метанаративности, као и интертекстуалности (Браћа Грим, Вук, Лукијан Мушицки...). Све то само упућује да ово дело доноси неке постмодернистичке стратегије приповедања и технике, попут игре са читаоцем и врстама читања (Владимир тера писца да престане да пуши и учи га како се користи компјутер; постаје јунак романа који чита и преузима приповедање у 1. лицу). Све то само иде у прилог губљењу јасних жанровских одлика и отворености овог дела за различите књижевне и методичке анализе.

Роман Уроша Петровића *Марџина велика зајонејна аванџура* је дело које позива на игру како на самом нивоу текста тако и са текстом. У питању је роман у загонеткама који развија како литерарно тако и когнитивно размишљање код деце. То се донекле омогућава уз помоћ онеобичене девојчице зелене косе која улази у свет авантура које се покрећу решењем загонетки. Тиме заправо литерарно долази у други план, а когнитивно у први. На тај начин се читалац активира у решавању загонетки па у зависности од решења покреће причу о Мартиним авантурама те тако и сам учествује у стварању приче. Додатно, ово дело укључује и дигиталне технологије јер читаоци решења траже не у самој књизи већ на веб страници (<http://www.martasmart.rs/>)

и надовезује се на серију сличних романа о девојцици Марти, попут *Мистерија Гинкове улице* или остварења *Марџа Смарџи и ваишар зајонейки*.

Дело Угљеше Шајтинца *Чарна и Несвети* алегоријска је прича где су главни ликови животиње, враница Чарна и глистан Несвет. Ово је такође роман који је на списку допунских избора. Преко приче о животињама аутор приповеда о одбаченима и изопштенима из друштва. Иако би по природи ствари требало да буду природни непријатељи, између вроне и глисте развија се пријатељство. Природа тог пријатељства сведочи о љубави, разумевању, жртвовању и то је једна крајње племенита идеја. Управо то може бити и подстицај да се у раду са децом размотри и могућа педагошка компонента овог дела.

Још један роман који је на списку допунског избора јесте дело Златка Васића *Чудесно љубовање*. У њему се приповеда о авантурама извесног Путића који креће да упозна свет и самим тим напушта сигурни простор. Као и сваки јунак авантуристичког романа привлачи га приказ далеког света који је конкретно он угледао кроз ограду. Креће у потрагу за Господином Светом, те на путу стиче нове пријатеље, знања, вештине, али и љубав. На крају своје путовање окончава тако што се враћа на своје омиљено место, на војвођански салаш.

Из овог кратког прегледа једног обавезног и неколико романа који су у лектури за 4. разред као допунски избор, а сва дела су објављена у 21. веку, уочава се да савремени српски романи за децу показује висок степен усклађености са тренутним конструктом детињства и свега онога шта га обликује. Исто тако, ваља приметити да се у програму јављају тек у 4. разреду и да се деца тек на крају првог циклуса школовања упознају са романескном формом која је доминантни жанр савремене српске књижевности за децу. Иако је током свог развитка поезија била управо та преко које су се промене у књижевности за децу брже читавале, временом је роман постао носилац тенденција развоја. Могуће и поради тога што се савремени српски романи за децу дотичу свакодневице и говоре о проблемима, страховима, изазовима детета данашњице. Отуда се стиче утисак да маргинализација савременог српског романа за децу у школском контексту утиче да се криза читања додатно продуби јер многа деца никада неће доћи у контакт са њима, с обзиром на то да нису у лектури ни као обавезни ни као допунски избор. То самим тим отвара питање важности школе која омогућава појединим писцима да уласком у лектуру постану школски писци. Шта све категорија *школски писац* подразумева објашњава Александар Јовановић у тексту *Бранко Ђојић, школски писац*:

„школски писац’ спада у оне појмове о којима се готово све подразумева, а мало тога има да се прочита. Таутолошки речено, школски писац је писац који је укључен у школски/наставни програм, а ништа мање значајно, и у читанке...” (Јовановић 2015: 71).

Међутим иза ове формалне карактеристике Јовановић трага за ширим значењем и могућим различитим импликацијама:

„најпре да ли је *школски писац* чињеничка категорија (независно по којим критеријумима је писац ушао у програм и колико дуго јесте остао у њему), негативно одређење (наметнути писац који се чита само због обавезе и с ученичким предубеђењем да у његовом делу неће наћи оно што би желели) или је то, пре свега, вредносно одређење (писац и дело које су битни у образовању младих људи)“ (Јовановић 2015: 71).

Оно што је важно да нагласимо јесте да се, по Јовановићевом мишљењу, *школски писац* бира на основу два неразлучиво прожета аспекта: „њихове уметничке вредности и улоге која је књижевности намењена у образовању“ (Јовановић 2015: 71). Баш због тога, тј. улоге која је књижевности намењена у образовању, треба обазриво бирати дела која првенствено најмлађи ђаци читају или проучавају, управо из разлога што могу имати формативне карактеристике и могу утицати на развијање читалачких навика.

Напоменимо и то да се у 4. разреду као обавезна лектира јављају романи Рене Гијоа *Бела Грива* и Ерика Најта *Леси се враћа кући* али ови романи не припадају корпусу савремене књижевности. Од аутора српске књижевности у програму за 4. разред као допунски избор налази се неколико збирки прича, попут *Књиге за Марка* или *Очараних наочара* Светлане Велмар Јанковић или збирке *Разлике* Горана Петровића. *Владимир из чудне приче* Гордане Тимотијевић је дат опционо уз збирку *Сличнице* исте ауторке. Ту је још интермедијално остварење *Сања* Моме Капора и збирка прича *Весне* Алексић *Брљиво срце*.

Нама се чини да и пре 4. разреда постоји читав низ романескних остварења која се могу обрађивати било у целости било парцијално. Наша намера је да скренемо пажњу на њих како би указали шта се све пропушта. У првом реду треба нагласити да генерације и генерације деце остају ускраћене за важна читалачка искуства. У години када се обележава један век од рођења Душана Радовића подсетимо се његових речи о дечјој књизи:

„Дечје књиге су као најдивније играчке. Неодољиво лепе и при-
мамљиве. Ведре и лековите. Једноставне и паметне. Не постоји попу-
ларнија уметност од оне намењене деци.

Ниједна књига није читанија од дечјих. Ниједна радио-емисија слу-
шанија. Јер слушају и читају и млади и стари.

И ничему се не може проричати лепша будућност и најдубља старост
но тим лепим играчкама духа“ (Радовић 1959).

Новe теме и приступи у савременој књижевности за децу

Аспект иновативности обележава неколицину романа која се могу читати и пре 4. разреда с обзиром на то да им је и тематика у вези са млађим школским узрастом. Ту се у првом реду мисли на романе Владиславе Војновић *Аврам Бојдан воду љазе*, Дејана Алексића *Чудесни њодвизи Азбучка Првој у шридесетј слова*, те *Ловац на маслачке* Весне Алексић.

Роман Владиславе Војновић инспирисан је романом *Пиџи Дуја Чарайа* (1945) Астрид Линдгрен најпре кроз лик главне јунакиње, шестогодишње девојчице Меланије која не иде у припремно предшколско, иако има 6. година. Она је, баш као и Пиџи, дете ван система. Додатно, живи са баком Бојаном, не познаје тату, а мама јој студира у Италији и са њом је у контакту само преко видео позива. Место романа је неименована војвођанска варошица. У односу са Владом, дечаком из комшилука, Меланија је доминантна, активна, паметна, радознала, причалица, не преза пред ауторитетима (уочава се у разговору са попом, судијом). Нешто од духа овог дела уочава се и у упутству за читање:

„НАЧИН УПОТРЕБЕ – прво мало завирити у књигу, а онда читати полако, Азбучним редом, уз осмех, може и више пута (без обзира на године)... САСТОЈЦИ – једна радознала Меланија и њене авантуре од слова А, када је извесни попа, пре него што је ова књига започела, сркнуо супу, и тек онда, а на самом почетку књиге, значајно изјавио: „Аааа, па ви ћете, Меланија, учити да читате и пишете?“... ВРЕДНОСТ – велика, са додатком уживања... ПРОИЗВЕДЕНО – није произведено, већ је од руке написано и од руке нацртано... РОК ТРАЈАЊА – неограничен, почевши од овог тренутка: „Сад!“

Уједно ово је роман о описмењавању, учењу слова што је у основи структуре овог романа који је доживео неколико издања. Објављен је у едицији Азбучни ред (издавач Службени гласник) коју је уређивао академик Горан Петровић.

Сличну структуру има и роман који отвара едицију Азбучни ред *Чудесни њодвизи Азбучка Првој у шридесетј слова* Дејана Алексића који је за сада доживео четири издања. И овај роман намењен је најмлађем школском узрасту јер је роман о описмењавању и учењу слова азбуке уз доминацију радовићевског извртања свега у циљу постизања хуморног ефекта. Главни јунак је цар који одлучује да се описмени. Та ситуација провоцира комичне ситуације и обрте. Свако поглавље посвећено је једном слову азбуке које Цар учи и слово се сагледава не само као графема него и као геометријски знак. Баш као и роман *Аврам Бојдан воду љазе* и ово дело је обликовано уз помоћ извршних илустрација Луке Трилинџера и у потпуности је посвећено смешној страни учења што се уочава већ на први поглед у начину како се главни јунак описује:

„АЗБУЧКО ПРВИ – владар који је у почетку био познат само по својој царској ризници са неизбројивим златницима, хиљадама царских шпајзова крцатих теглама пекмеза, слатког од купина... А онда је своје царство, описменивши се, такорећи опасуљивши се, проширио у свет књига, највеће пространство од свих познатих пространстава. Они који читају могу га тамо и даље видети како језди, час друмовима, час изнад мора, час између звезда, кочијама у које је упрегнуто тридесет пропетих, дивних слова – цела азбука.“

Поред ова два романа споменућемо још неколико тек да укажемо на изразито широк опсег тема и мотива који на различите начине комуницирају са савременим дететом. У том контексту треба рећи и то да савремени српски роман за децу покреће и неке условно говорећи тешке теме дате на начин који је деци пријемчив, као у случају романа *Ловац на маслачке* наше истакнуте списатељице за децу Весне Алексић. Ово дело је исприповедано из перспективе седмогодишње Маше и заправо је прича о страховима – Маша је изгубила оца у саобраћајној несрећи и има велики страх да ће га заборавити. Када креће у школу среће дечака Јанка који не говори и често се неконтролисано понаша. Открива се да Јанко живи у хранитељској породици, отац му је у затвору, мајка малолетница. И Јанко и Маша крећу у *аваншуре*. Дело је занимљиво за савремени тренутак јер садржи и критику (прекомерне) употребе дигиталних технологија од стране деце, као и отпор који родитељи из разреда исказују према ученику Јанку (инклузија и отпори које је прате). Интересантан је и роман *Крокодил њева* исте списатељице са девојчицом као главном јунакињом која креће у први разред и тај изразито важан тренутак у животу сваког детета обележен је читавим низом непријатних дешавања у породичном окружењу (прељуба и развод родитеља).

Важно је напоменути да савремени српски роман за децу рефлектује и неке универзалне проблеме човечанства и апелује на развијање еколошке свести код деце. У том контексту споменимо роман *Лушања баштенских љашуљака* Гордане Малетић који се може читати и преко димензије развијања еколошке свести код младих читаоца. То је управо постигнуто стратегијом приповедања и увођењем перспективе баштенских патуљака. Та позиција омогућава да се сагледају и људи из другог угла и да се уочи отуђење међу људима, као и отуђеност људи од света природе. То се најбоље читава у једној реченици овог романа: „А људи су напољу увек у неком покрету и не виде ништа око себе. Највише воле да су унутра и да седе и пиље у нешто. Па ипак као да су увек незадовољни“. Отуда и авантура у коју креће група деце, има за циљ очување света природе.

Анализа овде спроведених романа, како оних који су у наставним плановима и програмима, тако и оних који су ван школског система, имала је за циљ да укаже на богатство, разноврсност и висок уметнички квалитет изабраних дела. Уочава се да је тек један мали део њих у програму

(питање допунског избора се намеће само по себи и наводи на додатно проблематизовање статуса романа у школском контексту), а да највећи део остаје ван школског система. Изостављање романескног штива у млађим разредима основне школе има вишеструке последице. Највећи број деце остаје ускраћен за потпуно развијање читалачких навика, упознавања са светом књижевног текста до развијања емпатије и изградње племенитијег друштва. Маргинална позиција савременог српског романа за децу у настави није само маргинална позиција књижевности, романа или савремене тематике и проблематике већ и запостављање једног важног и одговорног задатка књижевног текста – да васпитава и образује нове генерације.

Литература:

Гејмен, Н. (2018). „Зашто наша будућност зависи од библиотека, читања и сањарења“, <https://sinhro.rs/zasto-nasa-buducnost-zavisi-od-biblioteka-citanja-i-sanjarenja/> (приступљено 31. 8. 2022)

Јовановић, А. (2015). „Бранко Ћопић, школски писац“. *Иновације у настави*, бр. 4. Београд: Учитељски факултет, 70–75.

Nikolajeva, M. (2005). *Aesthetic Approaches to Children's Literature, An Introduction*, The Scarecrow Press, Inc., Lanham: Maryland, Toronto, Oxford.

Програм за 1. разред основне школе

<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=7f60db16-8760-4e25-bc8a-f69fe1fb2e2c>

Програм за 2. разред основне школе

<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=1cd9f883-ccfe-4a73-8ccd-95bc212169e1>

Програм за 3. разред основне школе

<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=893c4453-c577-4ff2-9a57-19f937dd7107>

Програм за 4. разред основне школе

<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/viewdoc?uuid=f5a145fb-96a0-44ed-bcb3-b00cfb189a72>

Радовић, Д. (1959). „Дете и књига“. Прво Саветовање Змајевих дечјих игара. Нови Сад: Змајеве дечје игре.

Извори:

- Алексић, Д. (2015). Чудесни подвизи Азбучка Првог у тридесет слова. Београд: Службени гласник.
- Алексић, В. (2014). Ловац на маслачке. Београд: Креативни центар.
- Алексић, В. (2017). Крокодил пева. Београд: Креативни центар.
- Васић, З. (2011). Чудесно путовање. Београд: Креативни центар.
- Војиновић, В. (2016). Аврам Богдан воду газе. Београд: Службени гласник.
- Малетић, Г. (2019). Лутања баштенских патуљака. Београд: Службени гласник.
- Петровић, Ј. (2018). О дугмету и срећи. Београд: Креативни центар.
- Петровић, У. (2014). Мартина велика загонетна авантура. Београд: Лагуна.
- Тимотијевић, Г. (2001). Владимир из чудне приче. Београд: Народна књига/Алфа.
- Шајтинац, У. (2013). Чарна и Несвет. Чачак: Пчелица.

Jelena S. Panić-Maraš

University of Belgrade, Teacher Education Faculty, Belgrade, Serbia

A PLACE FOR CONTEMPORARY SERBIAN
NOVELS FOR CHILDREN IN LOWER GRADES
OF ELEMENTARY SCHOOL

Abstract

The paper focuses on the analysis of the current syllabus for the Serbian language intended for the lower grades of primary schools. The intention of the paper is to show how the novel, as a dominant genre in contemporary Serbian literature for children, is extremely marginalized in the first cycle of education. Such a situation results in a deepening of the reading crisis in children, and a whole series of consequences for education.

Key words: *contemporary novel, lower grades of elementary school, empathy, reading crisis.*